

A XVII. század.¹

Évezredes történetünk folyamán a legnagyobb küzdés százada a tizenhetedik század. Klasszikus kora a bizonytalanságnak, a maró kétségnek. Állandó probléma : hol van az ellenség, melyik az igazi? A keletről törő ozmán hatalom szélesen ráfeküdt a vérző ország testére, de már nincs igazi harc a végeken, a török inkább diplomatizál, mintsem szablyáját vonja elő. Leereszkedett rájuk a török fátum, a passzivitás és benső hatalmi magjában lázadások dúlnak. Nem nagy haszon ez a hosszan elnyult országtestnek ; nyugaton nagy erők tombolnak, folyik a Habsburg-hatalom köré fonódó harmincéves harc s Magyarországra is átcsapnak lángnyelvei. Ép a nagy nyugati harc — hol csak fenyegető, hol aktuális — az, mely szükségkép megszüli az abszolutizmust és száz éven át ez az új, nyugati veszedelem lebeg Magyarország csonka teste fölött.

Ez a XVII. század végesvéig izgató, nagy dráma, ahol szüntelen előbukkannak a veszedelmes helyzetek, melyek tragédiát jósolnak. De a tragikus bukás — két ellenség közt — egyre késik. A sors kegyelmez. Különös fordulatok egyre meglepőbbek. Hűséges a császárhoz Bocskay és íme, odakényszerül, hogy fegyvert ragad, Bécsig portyáz és ha időnek előtte elhal is, marad valami utána, amit úgy lehet nevezni: szabadság, egy nemzet és egy vallás szabadsága. Nyomába támad rövidesen egy különös zseni : a taktika zsenije, Bethlen Gábor. Nem is lehet eléggé csodálkozni, hogy a Báthory Gábor-féle rom-Erdélyt mikép tudta lábraállítani. Mestere a sakkbantartás politikájának, ama különös, önzéssel okos, korszerű «államraison»-nak talán egyetlen magyar képviselője. Erdély megmarad, nő, meglehetősen hatalom, európai szemmérték szerint is. Még tovább ; utóda is akad bibliaforgató Gábor fejedelemnek, első Rákóczy György, ki grammal mérte erőit s ujjal pengette krajcárjait s egyszer mutatóba ki is vonta kardját. Erdély tehát erős hatalom, mellyel számolni tanácsos. A súlypont így Keletre húzódott, az erdélyiség önálló programm, miben Pázmány is megnyugszik. Ha volt szabadság, Erdélyből jött, ez a garancia-központ, állandóan kész erő Magyarország hasznára. Nem sokáig. A nagy hirtelenkedő, II. Rákóczy György már félreérti az egész világhelyzetet, idegen korona hirtelen felvillanó reménysége után kapkod és kiesik alóla lengyel földi kudarca után a hazai talaj is.

Erre már felkészülten csap le a nyugati abszolutizmus. Végzőra jött a Wesselényi-féle mozgalom, mikor úrrá lett a reménytelenség politikája, megmozdultak a nagy urak, élükön a nádorral, a király helyettesével a király ellen. A szánalmasan szétfoszlott összeesküvés után egyszerre jó a megtorlás, mely lecsap az alkotmányra s szabadságunk különös, központon kívüli biztosítékára : Erdélyre nem lehet többet számítani. Lecsap a protestántizmusra. De nem a törökre. Most már nincs hely erőkoncentrációra, szabadságvédelemre szinte parányok alig gyűjthetők össze. De micsoda abszolutizmus jelent itt meg, minő arcu-

¹ *Magyar történel.* V. köt. A XVII. század. Irta Szekfü Gyula. Év n. (1929). Kir. M. Egyet. Nyomda.

lattal s benső erővel? Érdekes olvasnunk történetírónknál: «A tőlünk nyugatra fekvő országokban az abszolutizmust manapság morális felháborodás nélkül tekintik, mert tudják róla, hogy az kovácsolta össze a feudális és rendi zűrzavarból az új nemzeti államok büszke egységét, az a szülője az új kor nemzetállamai politikai és gazdasági erejének. Nyugaton ma már évtizedek óta él széles körökben azon tudományos felfogás, mely a XV. századtól a XVIII. századig terjedő kort az abszolút erők kifejlődése szempontjából értékeli és a modern jogállamnak, a szegény nép felszabadulásának, a népjóléti gondolat törvényhozási érvényesülésének és nem utolsó sorban a nemzeti irodalmak első klasszikus fénykorának előhívóját, okozóját, e századokban egyetlen istápolóját a fejedelmi abszolutizmusban látja». (343. l.) Ily gazdag, sokféle program merőben hiányzott a bécsi körök hasonló nevű törekvéseiből. «Az ő abszolutizmusuk egyszerűen abban állott, hogy a magyar alkotmány megszüntetésével a császári teljhatalomból kifolyólag akarták Magyarországot kormányozni s belőle minél több adót kipréselni». (345. l.) A nyugati abszolutizmus eszköznek látja magát magasabb kulturális és népjóléti célok szolgálatában, a bécsi öncélnak érzi magát, minden mást eszköznek. Nem tud katonai ereje dacára parányi tekintélyre sem szert tenni, nem vezető és koncentráló erő, csak zsákmányszomjas hatalom. Nincs politikai szemmértéke, semminő szellemi hódító ereje. Ez az abszolutizmus belsőleg gyenge, mert hol kicsinyes, hol durván erőszakos s nem érezni benne a benső logikát, az igazi összeépítettséget, készítető erőt, komoly közösségi célok kultuszát. Még nemzeti hódítást is úgy akarna elérni, hogy beszállásol rendetlen katonákat; ez mikép lehet *pénétration pacifique*, mely végre a lelkeket is magával tudja ragadni? Jól tudták már akkor. Hiszen már Spinoza szép formában írja Ethikájában (IV. II.) «A lelkeket nem fegyver győzi le, hanem szeretet és nemeslelkűség». Ama bécsi abszolutizmus minden idők kultúrpolitikájának merev ellentéte és torzító tükre.

Kiváló szerencse az, hogy a lerongyolt ország klasszikus koncepciótlansággal áll szemben századvégi vonaglásaiban. A kuruc-labanc kor már a politikai egyetemes sötétség korszaka, hol nincs világos terv, nincs világos politikai hatalom. Nincs jelen és nincs jövő, de ha biztató jövő már nem is igen csillog, mégsem lett semmi multtá. A nagy eszmék közül, az igazi vezérek közül nem bukott egy sem, még a török karjaiba rohanó Thököly is csak úgy tűnt le, mint másodlagos szereplő. A főszereplők színen maradtak, a drámának nincs vége, a XVII. század beletorkollik — hatalmas kérdőjellel — a XVIII-ikba.

Ez a téma. S most szóljunk történetírónkról. Szekfű nem igen beszél el a krónikás történeteket. Lexikon-adatok gyéren szövődnek közbe. Nem az a csupa-kedv elbeszélő, minő nálunk Horváth Mihály. Hazai vonalon kétségtelenül csak egy elődje van: Salamon Ferenc. De gazdagabban buzog a téma sokfélesége Szekfűnél. Leírás sok van a kötetben, mindjárt az elején kezdi így. Minő a tájkép, az Alföld? Minő a térszín? Maga a mult erőinek lerakodása; szinte leltárszerűleg, múzeumként őrzi a kulturális munkát, beszélteti a multat, mutatja sebhelyeit. Nagy sebhely az egész sík föld. Csak ha kulturált az ember, lesz kulturált a földje is, melybe százados népmunkát fektet bele; de most, a XVII. század talaja lezüllik, elvadul, tüskés-bozótos, mocsaras lesz az egész. Isten szabad ege alatt farkasok, martalócok tanyája.

De ezen a teljes elvadulásnak induló földön mégis csodálatos az élet. Háromféle világ torlódik össze: a Nyugat hazai kiágazódásai, nemes-latinos, vagy németes világ, itt él a kiváltságos talajon tenyésző török is s itt az alföldi hódolt magyar nép, parasztság, «város». Szinte megható, mi maradt meg

Európa e sarkában ; mennyi önállóság, rendtartó elem van itt ! Mi mindent megtudtak, parányi erővel, iszonyatos alkalmazkodó és tűró erővel őrizni, ami mégis talajhoz és kultúrához egyaránt hű ! Ez itt sem nem magyar állami, sem nem török állami élet, a kondominium egy különös fajtája. A hódító uralkodik itt kényszerrel, félemlítéssel, zsarolással, de csak a testen ; a lélek intakt, itt uralkodik a lélek régi emlékezővilága, a keresztény kultúrlélek. Keréketör mindent a pogány, de nem hódít el egy jottát sem megtört lelkek ösztönössé váló eszményeiből. Köznapi, de végtelen dráma folyik a nép földjén. S a mult marad.

A század végére esik az egyetlen katasztrófális tény : minden korszak új földjének tragikumuma. Mint szivacs, magába vonzza az ország közepe a Felföld, Erdély, Délvidék kevert népeit. Rajok tódulnak mindenünnen : kialakul a mozaik-ország, néprajzi, tüneményes kevertségével. A talajba fogózó nép a történet fixpontja. Itt indul meg, ezen a színpadon az a dráma, melynek függője Trianonban hull le.

Nem lépten-nyomon minden arra mutat-e e korban, hogy a történetíró mozaik-munkát végezzen? Szaggatottság, száz hadjárat, száz alkotmányos küzdelem, kultúrképnek széthulló adatok — ezek várnak a történészre.

A történetíró magasabbrendű feladata nemcsak az, hogy forrásokat, tudós értekezéseket, ezer adatot kutasson át. Az adat csak kőhalmaz, a történetíró építész. Vénája ott mutatkozik meg, midőn kiderül, minő formát épít bele az adatok halmazába?

Szekfű történetírásában kiemelkedő mozzanat az anyag fölötti szuverén uralom. Forrásokat jól ismer, olvasottsága hatalmas, könnyűszerrel onthatná az adatokat. Mégsem ez domborodik ki, hanem történeti újszerű ítélete, az az általános relief, melyet nagy adatsoportoknak ad. Feltűnő erővel tudja magát felszabadítani szokásos, mégis egyoldalúnak mutatózó felfogások uralma alól. Nézzük pl. közjogi beállítottságunkat.

Százados sorsunk következményeképp a magyar történetírás folytonos gesztus : miképp lehet védekező érvekkel Bécs ellen hadakozni. Mindig egy és csak egy kérdés van a központban, a függetlenség kérdése. Innen eredt és lett egyeduralkodó a «politikai» történetírás, a szüntelen alkotmányföltés, a folytonos közjogi harc. Árgus szemmel néztek történetbúváraink a törvénykönyvekre, mindenütt azt keresve, hol keletkezett rés, mi sérelem esett a közjog világán s gyakran feledve, hogy törvénycikkek fennálló állapotokat sokszor csak kifejeznek, nem pedig teremtenek. A mai perspektíva messzebb terjed Bécsnél. Hol van ma az a Bécs, mellyel apáink szüntelen hadakoztak? Egész Európára esik tekintetünk, nagy, tág összefüggés keretében látunk. Megváltoztak tehát az arányok. De ugyanekkor, midőn tágabb összehasonlítási alapon indulunk ki, többféle tényre is szemet vetünk. A mai, összesítő, «szintétikus» irányzat már mindent vizsgál, az egész életet, az egész embert. A «szellemtörténet» semmiképp sem új irányzat, de mélyebben elemzi a lelkeket s tágasabb összehasonlítások alapján. A történetíró ma új helyzet előtt áll. Mi egykor Bécs, ma egész Európa. Mi egykor politika, ma az egész élet. Szekfű történetírása jókor jött. Elérkezett az idő, amidőn kisebb országtestünk dacára szüntelen európai levegőt érzünk behatolni életünkbe, a bécsi kordon eltűnt. Szekfű nagyszerűen ismeri az európai történetirodalom nagy értékű, legmodernebb műveit, szellemét magába szívta s önálló erővel formálja, nemcsak alkalmazza. Sokat köszönünk összehasonlításainak. Mennyire világossá lett pl. Bethlen G. erdélyi államháztartásának merkantilis jelleme ! Jól látjuk a bécsi udvart, az embereket életteljes vonásaikkal, hol régen csak sablonszerű gravaminális céltáblák voltak találhatóak.

Igen érdekes Szekfű viszonya a történeti tények «pozitivistá» kultuszával. A múlt század vége — a természettudóst utánozva — minden apró-cseprő tényt egyaránt megbecsült. Szinte állandóan leltározott. A pozitívizmus szerint a tény minden, a kép, a rajz, az egész, a történeti eszme másodrangú ügy. Szekfű nemcsak új szempontokat hoz. Rehabilitálta a jelentéktelenségbe taszított tények számos fajtát. Ha az irodalomtörténész csak az esztétikai alapon előkelő alkotásokkal törődött, írónk túlmege az esztétikai kiválasztás szempontján, leszáll a népies olvasmányokhoz, ha kell a jósló és babonás kalendáriumokhoz is, végre is ezeket valóban olvasták, hatottak, részei voltak a köznap átlagos életének. Meghallgatja, ha kell a jellemzéshez, a bécsi magyarfaló kis röpirat-írók furcsa, kisszempontú nyilatkozatait, hogy lássuk, mit gondol a bécsi átlagember. Bevezet nemességünk apró házaiba, látjuk igénytelen otthonukat. Szinte pontilista itt-ott, de sohasem tár elénk nehezen összefoglalható mozaik-képet. Jól tud Szekfű jellemezni egyéneket — pár adattal; egy-két virtuóz esetvonás után egész embert látunk kibontakozni, holott semmi sincs előttünk, mint adat és adat; minden pozitívum. A pozitívizmus elleni visszahatás ma szinte az ellenkező végletbe csap át. Szekfű józan középúton jár. Előadása tényekhez hű, de sohasem tények pusztá regisztrálása. A legnagyobb ténynek mégis csak azt mutatja, hogy a történet: élet s nem lehet történeti életet élet-telenül tárgyalni. Az adat, a tény, a pozitívum nála egy finom organizmus élő-lélekző részévé válik.

Igen érdekesek azok a nagy számban felhozott mozzanatok, melyeket a francia történetírás «kis tényeknek» nevez. Szekfű mestere ezek megszólaltatásának is. Azonban csak az merülhet bele az apró tények elmondásának kultuszába, akinek egyébként biztos a vonalvezetése a nagy egészre nézve. S épen itt van Szekfű fő ereje.

Műve át meg át van szöve folytonos összehasonlításokkal. Szinte összegezni törekszik. Szekfű történetírása — e ponton — nálunk új és szokatlan, de végre is az idők logikus elérézése. Az a meglepő Szekfű történetírásában, hogy ép összehasonlító jellege miatt *meglepően realisztikus*. Ehhez nem szoktattak hozzá bennünket eddigi történetíróink. Mindig hagytak — sok helyütt, talán mindenütt — valamit a régmúlt romantikájából. Könyörtelenül reális élet-rajzolat nálunk eddigelé nincs. A külföld már régen elérte ezt a magasabb fokot: a történet *felfogása* maga is történeti tanulmány tárgya lett s revizionálták régi századok történetírásra rakódott patináját. Nálunk még itt-ott szeretnek megszokott sablonok alapján látni. Egyesekkel felkiálthatunk: minő más itt is, ott is a kép, mint ahogy tanultuk! De elismerjük, hogy érdekes, plasztikus, megkapó valóságérzék lüktetését érezzük mindenütt. Érezzük, hogy helyi vagy országos kegyelet nem egyszer osztott dicsőség-glóriákat olyanoknak, akiknek szereplése ezen vagy azon fázisában a történetkritika újabb mát nem bírja ki.

Végül még egyet emelhetünk ki: a történettudós bizonyára nemcsak tudós kutató, hanem szükségkép művészelkű, életet látó, tehát életábrázoló művész is. Szekfű jeles az élet ábrázolásában. Megvan az erénye, mint Tainenek: az adatok gazdag összejátszásában, megvan, mint Michelet-nek, az adatok remek, életszínöz erejében, de nem áll messze a modern történetírás atyjának, Rankenak szellemétől sem: átfogó pillantását, lényegbe ható erejét nem egyszer érezzük. Nyugodt, tömör írásművészete erőteljes hangú s amellet gyorsan, simán gördülő. Hisszük, hogy megtalálja az útját mindazokhoz, akik bíznak egy magasabb történetnézet erejében s abban, hogy történetünk fényét ez alapon még világosabban láthatjuk.

Dékány István.